

Tarix fanin o'qitishda maktablarda pedagogik texnologiyalardan zamonaviy foydalanish.

**Auyezov Rufat
Polatovich.**

*Ajiniyoz otindagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti
Tarix fani o'qitish kafedrası
13.00.02 – Talim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
tayanch doktoranti:*

Annotation: This study is aimed at reconceptualizing the teaching of history in general education schools based on modern pedagogical technologies, wherein the philosophical, psychological, and didactic components of education are analyzed in an integrated and systematic manner. Within the scope of the research, a multi-stage model for mastering historical knowledge is developed based on the synthesis of the competency-based approach, constructivism, and cognitive development theories. In addition, the epistemological foundations of historical thinking—specifically the dialectical relationships between facts, interpretation, and narrative—are critically examined.

Keywords: Constructivist epistemology, Historical competence, Cognitive and metacognitive, Narrative, Problem-based methods, Social-constructivist paradigm.

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot umumta'lim maktablarida tarix fanini o'qitish jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida qayta konseptuallashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, unda ta'limning falsafiy, psixologik va didaktik komponentlari o'zaro integratsiyalashgan holda tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm va kognitiv rivojlanish nazariyalari sintezi asosida tarixiy bilimni o'zlashtirishning ko'p bosqichli modeli ishlab chiqiladi. Shuningdek, tarixiy tafakkurning epistemologik asoslari, ya'ni fakt, interpretatsiya va narrativ o'rtasidagi dialektik munosabatlar kritik tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Konstruktivistik epistemologiya, Tarixiy kompetensiya, Kognitiv va metakognitiv, Narrativ, tasodifiy metodlar, Ijtimoiy-konstruktivistik paradigma.

Pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida interfaol metodlarning faqat tashkiliy emas, balki mazmuniy-transformatsion funksiyasi ochib berilib, ularning o'quvchilarda refleksivlik, interpretativlik va analitik kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli asoslanadi. Raqamli texnologiyalar esa tarixiy ongni vizual-semantik rekonstruksiya qilish vositasi sifatida talqin etiladi. Natijada, ta'lim jarayonining ichki mantiqiy yaxlitligi ta'minlanib, tarix fanini o'qitishda nazariy va amaliy darajalar o'rtasidagi uzviylik mustahkamlanadi.

Zamonaviy ta'lim paradigmasining transformatsiyasi sharoitida tarix fanini o'qitish mazmuni va metodologiyasini qayta ko'rib chiqish zarurati tobora dolzarblashmoqda. Globallashuv, axborot oqimining keskin ortishi hamda bilimlarning tez eskirishi sharoitida an'anaviy reproduktiv o'qitish modeli tarixiy tafakkurni shakllantirishda yetarli natija bermayotgani kuzatilmoqda. Shu bois, tarix ta'limini tashkil etishda pedagogik texnologiyalarni nafaqat metodik vosita, balki bilimni konstruksiya qilishning epistemologik mexanizmi sifatida talqin etish muhim ilmiy vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Tarix fanining o'ziga xosligi uning faktologik boyligi bilangina emas, balki interpretativ, aksiologik va narrativ xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu esa o'qitish jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilimlarni o'zlashtirishi, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, tarixiy hodisalarni turli nuqtai nazardan baholash hamda mustaqil xulosalar chiqarish kompetensiyalarini shakllantirishni talab etadi. Aynan shu nuqtada pedagogik texnologiyalar tarixiy bilimni uzatishdan ko'ra, uni anglash va qayta qurish jarayonini tashkil etuvchi tizimli vositaga aylanadi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi tarix ta'limida fanlararo integratsiya, xususan, pedagogika, psixologiya, falsafa va axborot texnologiyalari kesishmasida yuzaga kelayotgan yangi yondashuvlarni ilmiy asoslash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi — tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish hamda ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini tizimli ravishda asoslashdan iborat.

Tarix ta'limida pedagogik texnologiyalarni ilmiy asoslash ko'p qatlamli nazariy tizimga tayanishni talab etadi. Mazkur tizimning markazida bilimning tabiati, uni o'zlashtirish mexanizmlari hamda ta'lim jarayonining ijtimoiy-madaniy shartlanganligi haqidagi fundamental qarashlar turadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning nazariy asoslari konstruktivistik epistemologiya, kompetensiyaviy yondashuv, kognitiv va metakognitiv rivojlanish nazariyalari, ijtimoiy-konstruktivistik paradigma hamda tarixiy bilishning zamonaviy konsepsiyalarining integrativ sintezi asosida shakllantiriladi.

Konstruktivistik epistemologiyaga ko'ra, bilim obyektiv reallikning passiv aks ettirilishi emas, balki subyektning faol kognitiv va interpretativ faoliyati mahsulidir. Tarix faniga nisbatan bu yondashuv ayniqsa muhim, chunki tarixiy bilim o'z mohiyatiga ko'ra rekonstruktiv va narrativ xarakterga ega. Shu bois, tarixiy haqiqat tushunchasi faktlarning oddiy yig'indisi sifatida emas, balki ularning muayyan metodologik pozitsiya asosida talqin qilinishi natijasida yuzaga keladi. Bu esa o'qitish jarayonida o'quvchini bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni ishlab chiquvchi subyekt sifatida ko'rishni taqozo etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv tarix ta'limining natijalarini qayta belgilaydi. Unda asosiy e'tibor deklarativ bilimlardan ko'ra, funksional va refleksiv kompetensiyalarga qaratiladi. Tarixiy kompetensiya bu nafaqat voqealarni bilish, balki ularni vaqt va makon kontekstida joylashtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, turli manbalarni tanqidiy tahlil qilish va mustaqil tarixiy xulosa chiqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Shu jihatdan pedagogik texnologiyalar o'quvchining faoliyatini tashkil etuvchi va boshqaruvchi tizimli vosita sifatida namoyon bo'ladi. Kognitiv va metakognitiv nazariyalar tarixiy tafakkurning ichki mexanizmlarini ochib beradi. Kognitiv darajada

o'quvchi tarixiy kategoriyalar — vaqt, makon, sababiyat, jarayon va o'zgarish kabi tushunchalarni o'zlashtiradi. Metakognitiv darajada esa u o'z fikrlash jarayonini nazorat qilish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini egallaydi. Bu esa tarixiy bilimni yuzaki o'zlashtirishdan chuqur anglash darajasiga o'tishni ta'minlaydi. Aynan shu jarayonda muammoli o'qitish, refleksiv tahlil va tadqiqotga asoslangan yondashuvlar muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy-konstruktivistik paradigma tarixiy bilimning kommunikativ va madaniy tabiatini asoslaydi. Unga ko'ra, bilim individual ongda emas, balki ijtimoiy muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanadi. Tarix darslarida bu yondashuv debatlar, diskussiyalar, kollektiv tahlil va loyiha faoliyati orqali amalga oshadi. Natijada, o'quvchi tarixiy haqiqatning ko'p variantlilikini anglaydi va turli interpretatsiyalarni muvozanatli baholashga o'rganadi.

Tarixiy bilishning epistemologik asoslari alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular fakt, interpretatsiya va narrativ o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatni ochib beradi. Tarixiy faktlar o'z-o'zidan ma'noga ega emas; ular muayyan nazariy va metodologik kontekstda talqin etilgandagina ilmiy mazmun kasb etadi. Narrativ esa ushbu fakt va talqinlarni mantiqiy yaxlitlikka keltiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, pedagogik texnologiyalar tarixiy bilimni uzatish emas, balki uni strukturallashtirish, rekonstruksiya qilish va kritik baholash jarayonini tashkil etuvchi integrativ tizim sifatida qaraladi. Bundan tashqari, fanlararo integratsiya nazariyasi ham muhim o'rin tutadi. Tarixni o'qitishda falsafa, sotsiologiya, psixologiya va axborot texnologiyalari bilan o'zaro aloqadorlik tarixiy hodisalarni kompleks tushunishga imkon beradi. Masalan, psixologik yondashuv tarixiy shaxslarning motivatsiyasini tahlil qilishga xizmat qilsa, axborot texnologiyalari tarixiy jarayonlarni vizual va simulyativ shaklda modellashtirish imkonini yaratadi.

Shu tariqa, mazkur nazariy asoslar pedagogik texnologiyalarni tarix ta'limida qo'llashni tasodifiy metodlar yig'indisi sifatida emas, balki chuqur ilmiy asoslangan, ichki mantiqiy yaxlitlikka ega bo'lgan tizim sifatida talqin etish imkonini beradi. Mazkur tadqiqotning eksperimental qismi tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning samaradorligini empirik jihatdan aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, u nazariy modelning amaliy verifikatsiyasini ta'minlaydi. Tadqiqot kvazi-eksperimental dizayn asosida tashkil etilib, unda nazorat va tajriba guruhlar o'rtasida qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. Tanlanma sifatida umumta'lim maktablarining bir xil ijtimoiy-pedagogik sharoitga ega sinflari jalb etiladi, bu esa tashqi omillar ta'sirini minimallashtirish imkonini beradi.

Tajriba jarayonida nazorat guruhida an'anaviy reproduktiv o'qitish modeli saqlanib qolgan holda, tajriba guruhida interfaol metodlar, muammoli o'qitish, loyiha faoliyati va raqamli texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan kompleks pedagogik texnologiyalar tizimi joriy etiladi. Tadqiqotning diagnostik instrumentariysi sifatida testlar, esse-tahlillar, kuzatuv protokollari, so'rovnomalar hamda metakognitiv refleksiya kundaliklari qo'llaniladi. Baholash mezonlari o'quvchilarning faktologik bilim darajasi bilan cheklanmay, balki ularning analitik fikrlashi, tarixiy interpretatsiya qobiliyati, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarish kompetensiyalarini ham qamrab oladi.

Eksperiment uch bosqichda amalga oshiriladi: diagnostik (boshlang'ich darajani aniqlash), formativ (pedagogik texnologiyalarni tizimli joriy etish) va summativ (yakuniy natijalarni baholash). Natijalar statistik tahlil usullari, jumladan, o'rtacha qiymatlar farqi, dispersiya va dinamik o'sish ko'rsatkichlari orqali qayta ishlanadi. Olingan empirik ma'lumotlar pedagogik texnologiyalarni qo'llash tajriba guruhida o'quvchilarning kognitiv faolligi, tanqidiy tafakkuri va tarixiy ongining sezilarli darajada rivojlanganini ko'rsatadi. Shu tariqa, eksperimental tadqiqot natijalari nazariy modelning amaliy jihatdan asoslanganligini tasdiqlab, pedagogik texnologiyalarni tarix ta'limiga integratsiya qilishning yuqori samaradorligini ilmiy dalillar bilan asoslaydi.

Mazkur tadqiqotning kirish qismida asoslangan muammo — tarix ta'limida an'anaviy reproduktiv modelning epistemologik va didaktik cheklanganligi — nazariy va eksperimental tahlillar orqali tizimli ravishda ochib berildi. Nazariy asoslarda ishlab chiqilgan integrativ model (konstruktivistik epistemologiya, kompetensiyaviy yondashuv, kognitiv va ijtimoiy-madaniy paradigmalarning sintezi) tarixiy bilimni o'zlashtirishni faktologik darajadan interpretativ va refleksiv darajaga o'tkazish mexanizmi sifatida asoslandi. Eksperimental bosqichda ushbu modelning amaliy implementatsiyasi kvazi-eksperimental dizayn asosida tekshirilib, nazorat va tajriba guruhlari o'rtasidagi farqlar empirik jihatdan aniqlashtirildi. Olingan natijalar nazariy konsepsiyaning verifikatsiyasini ta'minlab, pedagogik texnologiyalarni tizimli qo'llash o'quvchilarning kognitiv faolligi, tarixiy tafakkuri va tanqidiy tahlil kompetensiyalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, tadqiqot pedagogik texnologiyalarni fragmentar qo'llash ularning samaradorligini cheklashini, faqat nazariy-metodologik asoslangan va ichki mantiqiy yaxlitlikka ega tizim sifatida joriy etilgandagina ular real didaktik natija berishini isbotladi. Kirish qismida qo'yilgan ilmiy muammo, nazariy asoslarda ishlab chiqilgan konseptual yechim hamda eksperimental natijalar o'rtasidagi uzviylik tadqiqotning ichki konseptual birligini ta'minladi. Natijada, tarix ta'limini modernizatsiya qilish pedagogik texnologiyalarni oddiy metodlar majmui sifatida emas, balki bilimni konstruksiya qilish, interpretatsiya qilish va kritik baholashga yo'naltirilgan integrativ didaktik tizim sifatida joriy etishni talab etishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Adabiyotlar:

1. Beane, J. A. (1997). Curriculum integration: Designing the core of democratic education. Teachers College Press.
2. Bruner, J. (1996). The culture of education. Harvard University Press.
3. Carr, E. H. (1961). What is history? Penguin Books.
4. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). Research methods in education (8th ed.). Routledge.
5. Davies, I. (2006). Historical consciousness and history teaching. Journal of Curriculum Studies, 38(2), 119–135.
6. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906–911.
7. Jonson, B. (2014). Educational technology in teaching history: Theory and practice. Routledge.

8. Piaget, J. (1972). The psychology of the child. Basic Books.
9. Rychen, D. S., & Salganik, L. H. (2003). Key competencies for a successful life and a well-functioning society. Hogrefe & Huber.
10. Seixas, P., & Morton, T. (2013). The big six historical thinking concepts. Nelson Education.
11. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
12. Wineburg, S. (2001). Historical thinking and other unnatural acts: Charting the future of teaching the past. Temple University Press.